

Det landskab du nu bevæger dig ind i rummer mange historier. Historier om stenhuggere som med håndkraft huggede huller i klipperne, fyldte dem med sortkrudt og sprængte store blokke løs. Som de bagefter, med håndkraft, drev kiler i og flækkede til kantsten og brosten. Eller bygningsssten som af andre finhuggedes til broer, slotte, fyrtårne eller springvandskummer.

Og historien om en fattig kommune der solgte Hammeren til tyske entreprenører, som mekaniserede stenhugningen. Trykluft, thpovne og transportbånd satte skub i granitbrydningen, og tyskerne byggede en udskibningshavn. Hammerhavn, hvorfra der daglig sejlede skibe med kant- og brosten til det voksende vejnet i Tyskland. Lige indtil 1. verdenskrig.

Historier om dansk tilbagetrækning af Hammeren, nationale følelser og drømmen om fredning af det forunderlige landskab. Og historier om økonomi, statens udlejning af området til nu danske entreprenører, som udvider og industrialiserer stenhugningen. Historier om asfalten som overtager brolægningen, og de enorme stenkusere, som i næsten 50 år maser klipper til skærver, som ender under asfalten eller i betonen i nyere byggeri. Og historier om ulykker, stenslud, markedsdannelse og ublid konkurrence. Indtil Hammerværkets lukning i 1971. Og naturens tilbageerobring af den ardeknold.

Det landskab du nu bevæger dig ind i var arbejdsplads for hundreder af mennesker i mere end hundrede år. Det var her graniteventyret fandt sted.

Det Nordbornholmske Graniteventyr

Nordbornholms graniteventyr

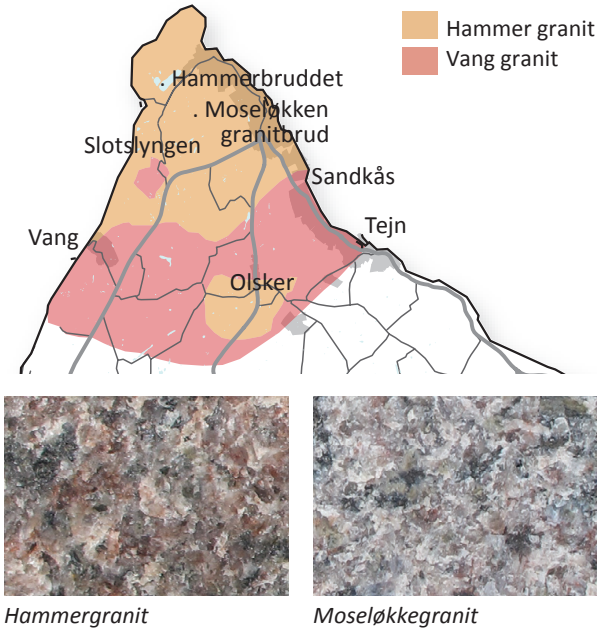
Bornholms granit er 1.700 mio. år

Bornholm er dannet ved at flydende magma i jordens indre størknede og blev til granit. Det skete for 1.700 mio. år siden. Flere istider fulgte, og isen menes at have slidt de øverste 20 km granit af bl.a. Hammerknuden. Noget af det afslidte materiale finder vi i dag som sten og sandkorn på strandene.

Den is, som bevægede sig hen over Bornholm, var fyldt med store og små sten og fungerede derved som et gigantisk stykke sandpapir. Is, småsten og sandkorn sleb klipperne til de bløde runde former, som er typiske for de bornholmske klippeoverflader. De store sten dannede sammen med ismasserne de furer i klipperne, der i dag kan ses som skurestiber.

Hvis du vil vide mere om Bornholms skabelse, så tag på tidsrejse i oplevelsescenteret NaturBornholm, Åkirkeby. Se også andre turforslag på www.naturbornholm.mobi.

Den nordbornholmske granit

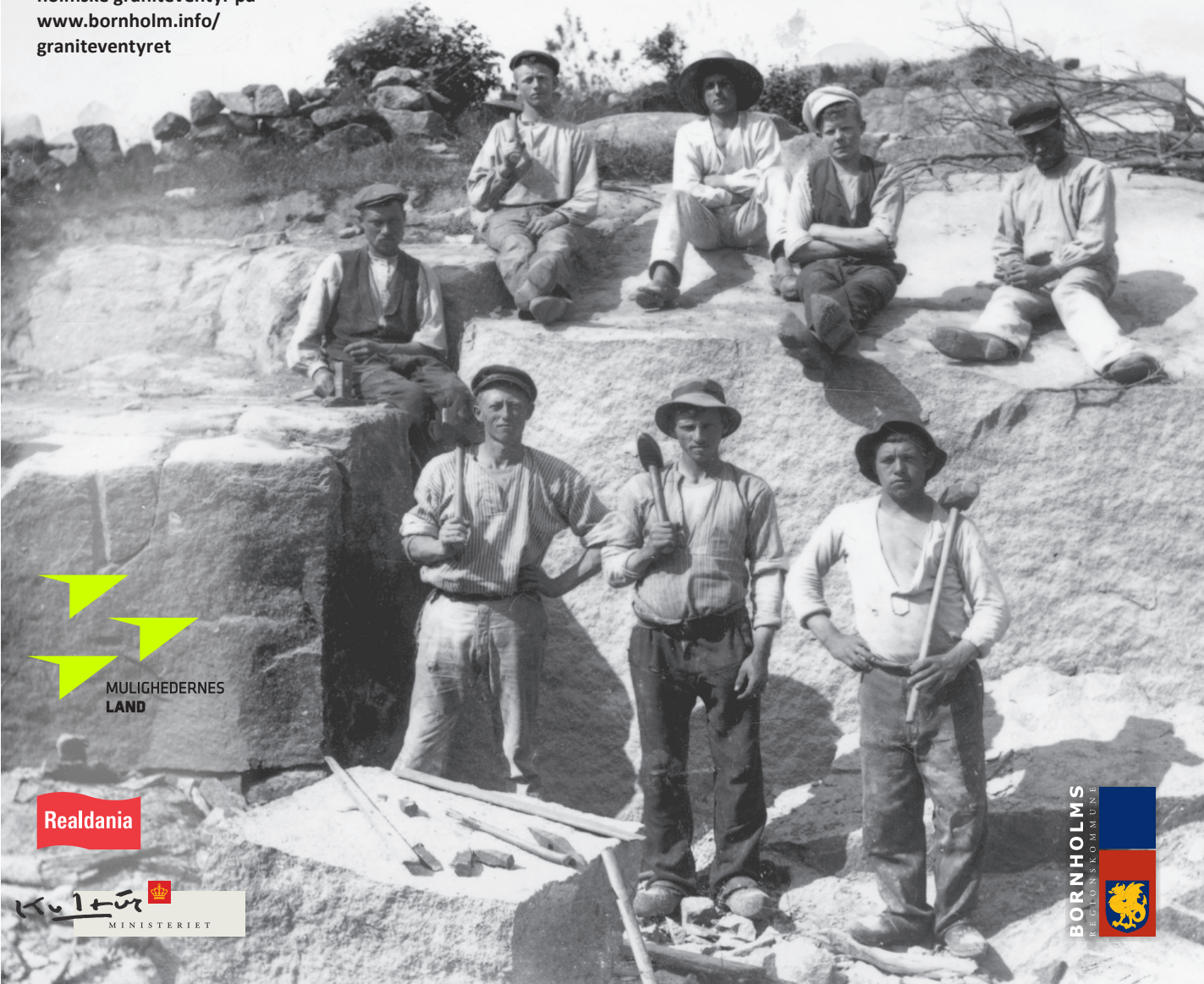

Møsekløkkegranit er en variant af Hammergranit. Der er variationer i granitter, så de findes begge i en lysere og i en mere rødlig udgave. Strukturen er her gengivet i 100%.

Foto på forsiden: Kjeller, ca. 1900. Tryk: Hakon Holm Grafisk, Rønne. Layout: Krista Stentoft. Tekst: Jan Grønha. Fotos: Arkivfotos, hvor andet ikke er angivet. Red.: Vivi Granby, Bornholms Regionskommune.

Projektet Graniteventyret & Hammerhavn er kommet i stand med støtte fra: Real-dania/Mulighedernes Land, Kulturministeriet og Bornholms Regionskommune.

Læs mere om det nordbornholmske graniteventyr på www.bornholm.info/graniteventyret

Hammerhavn

Den tyske baron Ohlendorf købte i 1890 Sæneagrene, neden for Hammerknuden, af brødrene Dam i Allinge og søgte staten om tilladelse til at anlægge en udskibningshavn. Det fik han tilladelse til, mod at han betalte en årlig afgift til Allinge Havn, som ellers var udskibningshavn for granitten. 1891-92 anlagdes så Sæne Havn, eller Hammerhavn. Et stenkuseri blev anlagt oven for havnen, hvorfra tipvogne kunne fordele skærverne i store bunker på havnen. I en gang under bunkerne løb skærverne på transportbånd direkte ud til de ventende skibe. Andre skibe sejlede dagligt brosten fra havnen.

Hammerhavn set fra sydvest, ca. 1900.

Hammerværket

Det var en tysk baron som begyndte industrialiseringen af stembrydningen. Han købte i 1884 hele Hammerknuden og startede Bornholms Granitværk. Værket opførtes mellem Hammerhavn og Hammersøen. Et anlæg bestående af et stort maskinhus med 16 esser - det er smedens arbejdsild, tegnestue og kontorbygning samt en dobbeltbolig til formand og maskinmester. Som noget ganske særligt opførtes en mægtig huggehal med kulbuelys, og til forskel fra de andre stenværker opførtes huggeskure til stenhuggerne. Næsten al eksport fra værket var til Tyskland. Indtil 1914, hvor første verdenskrig satte en brat stopper for eventyret. Og den danske stat købte Hammeren og Hammerhavn tilbage. Efter krigen blev Bornholms Granitværk opløst. Staten udlejede stenbrudsarealet til et dansk firma, Møller og Handberg, der øgede bruddets aktivitet. I 1927 opførtes en stor skærvefabrik, og 1930 blev et stort lasteanlæg opført på Hammerhavn.

Hammerværket med huggeskurene, ca 1910.

Faldhammeren

Faldhammeren huggede brostenen mekanisk. Den blev udviklet på Hammerværket allerede i 1890. Brødrene Ankers maskinfabrik i Hasle fremstillede 24 af dem, som med dampkraft huggede stenene. Manden skulle flytte stenen omkring og træde på pedalen. Da stenhuggerne strejkede i 1902, fortsatte faldhamrene arbejdet. Man behøvede ikke længere stenhuggere til at betjene dem.

Ny teknologi i stenindustrien, ca. 1915.

Opalsøen

Her handlede det hverken om bygningssten eller søjler eller brosten. Her var det skærver til brug under asfalt og i betonstøbninger. Arbejdsgangen blev i 1930 beskrevet således: ”Brydningen sker i 22 m. høje Etager ved Hjælp af Sprængninger, som bringer 35.000 Tons ned paa én Gang. Store Sten sprænges yderligere. Læsningen sker med en Gravemaskine paa larvefødder, og 6 Tons lastbiler med særlig Tipanordning transporterer Stenene til Skærveknuseriet, som ligger for Enden af Stenbruddet.” Opalsøen, som har samlet sig, hvor klippen er sprængt, er næsten 10 meter dyb.

Opalsøen bliver til, ca. 1900.

Skaldren

En trykløftstank komprimerer luft til boring i granit. Og sådan en skaffede Hammerværket i 1890. Luften kom fra værket i Hammerhavnen ud til arbejdsstedet i lange rør. Men da man i 1920’erne tog rigtig lange bor i brug måtte man have tanke tættene på bruddet. ”Skaldren” hedder denne, fordi den skaldrer. Ventilene klappede larmende, når lufttrykket blev øget.

Ny teknologi i stenindustrien, ca. 1900.

Krystalsøen

Krystalsøen ligger i et af de ældste brud på Hammeren. Blåsten og kulden heroppe havde givet stedet navnet Sibirien. Her brød man stenen med håndkraft. Først hamrede man boret ned i klippen. To mand slog rytmisk med store hamre, en tredje holdt og drejede boret mellem hvert slag. Så fyldte man hullerne med sortkrudt, og antændte lunterne med råbet: ”Se op for skod.” Bagefter huggede man med pikkerter huller til kiler og flækkede blokkene som var skudt ud. Værktøjerne ses på forsidefotoet.

Krystalsøen bliver til. I baggrunden ses Hammer Fyr, ca. 1890.

Hammer Fyr

Dette er det højeste punkt på Hammerknuden (82 m.o.h.). Fyret blev bygget af lokale sten i 1872. ”Det fungerer fint i sig selv, men ligger ofte i lokale tågebanker.” Dette er meget uheldigt for et fyr, og derfor blev der allerede i 1895 opført et nyt, Hammer Odde fyr på Hammerens nordligste punkt.

Humledal

I starten måtte Hammerværkets tyske ejer hente stenhuggerne i Sverige og Italien. Derfor blev der også bygget boliger til stenarbejderne. Humlehodda – eller Humlehytten – blev bygget først. Her boede fem stenhuggerfamilier. Noget klemte. Ved folketællingen i 1901 boede her 24 personer. Der var smedie i den ene ende. Og der var fælles vaskehus med håndpumpe til brønd og en stor murgryde til storvasken. I den ene side af vaskehuset var der 3 gammeldags lokum’er med spande, der skulle tømmes. Nr 7 og nr 9 havde egne lokum’er tættere på huset.

Humlehodda, ca. 1900.

Langelinie og Sandlinien

I 1890’erne opførtes to husrækker med arbejderboliger i Sandvig. Langelinie med 20 boliger, og Sandlinien med 12 boliger.

Stenarbejderboligerne Langelinie, 1987.

Stenarbejderboligerne Sandlinien, 1975.

Moseløkken. Stenbrud og museum.

Moseløkken stenbrud blev startet af købmændene Grønbech og Kurdt i 1870’erne. I starten af 1900 tallet arbejdede omkring 50 mand her. Stenbruddet er stadig i brug og beskæftiger, i 2012, 2-4 mand periodevis.

På stenbrudsmuseet kan du opleve, hvordan stenindustrien har udviklet sig gennem de sidste 100 år, få demonstreret og forklaret teknikken af en bornholmsk stenhugger, og selv prøve kræfter med granit og værktøj.

Moseløkken stenbrud, ca. 1960.

Stenhugning var andet end brosten og kantsten. Man huggede også bygningssten, søjler og skulpturer. Mange fyrtårne er hugget i Hammergranit, mens søjlerne til Nationalmuseet og elefanterne i porten til Carlsberg (foto th.) er huggede i granit fra Moseløkken. Også Christiansborg, Københavns Hovedbanegård og Københavns Rådhus er alle udsmykket med granit fra Nordbornholm.

